

امضاء در حقوق ایران

نادر پورارشاد*

چکیده: امضاء در حقوق، معانی و کاربردهای متعددی دارد. یکی از این معانی علامتی است که نشان از هویت صاحب آن داشته و مرتبط با نوشته نقش بسته و به آن سندیت می‌بخشد. قانونگذار در ایجاد اسناد به عنوان یکی از ادله اثبات دعوا قائل به نقش رکنی امضاء شده است. امضاء به دو معنا به کار می‌رود. یکی معنای خاص که در اثر حرکت دست ایجاد می‌شود و دستینه نیز نامیده می‌شود. دوم به معنای عام که مهر و اثر انگشت را هم در بر می‌گیرد. مقاله حاضر، به تعریف، تاریخچه، ماهیت، عناصر، شرایط و آثار امضاء به معنای خاص از منظر حقوق موضوعه، رویه قضایی و دکترین حقوقی ایران پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: امضاء، مهر، اثر انگشت، سند.

مقدمه

اصطلاح امضاء در حقوق، دست‌کم به سه معنا به کار می‌رود؛ یکی به معنای تأیید کردن مثل آن که گفته می‌شود احکام امضایی در مقابل احکام تأسیسی و مراد از آن احکامی است که شارع اسلام چنین احکامی را که قبل از شریعت اسلام موجود بوده تأیید می‌کند. دوم امضاء به معنای نافذ گردانیدن و اجازه دادن عمل حقوقی غیرنافذ فضولی و اکراهی و سوم به معنای علامتی که نشان هویت صاحب آن بوده و نوشته را سندیت بخشیده و به او منتسب می‌سازد. این علامت به حکم قانون صرفاً می‌تواند دستینه

(امضاء به معنای خاص)، مهر و اثر انگشت باشد (امضاء به معنای عام). با وجود استفاده زیاد از امضاء به معنای اخیر و کاربرد آن در تنظیم اسناد و نقش و اهمیتی که اسناد در روابط اشخاص دارند تاکنون مطالعه مستقل و جامعی در مورد آن صورت نگرفته است. تنها بعضی از نویسندگان به طور پراکنده و به ضرورت مباحث دیگر، گذرا و سطحی، به امضا اشاره کرده‌اند که این البته پاسخ‌گوی سوالات قابل توجه پیرامون امضاء نمی‌باشد. قوانین نیز در مقابل این سوالات ساکت هستند. بر این اساس ضرورت دارد تا چارچوبی برای مطالعه امضاء تدبیر شده و سوالات اصلی و فرعی در قالب تبیین مولفه‌های آن فرصت کشف، طرح و پاسخ یابند.

مقاله حاضر مولفه‌های امضاء (به معنای خاص) را در قالب عناوین: تعریف، تاریخچه، ماهیت، عناصر، شرایط و آثار طراحی و مطالعه نموده تا در نتیجه آن نظریه امضاء (به معنای خاص) تا اندازه‌ای تبیین یافته و سوالات ریز و درشت کاربردی نیز در پرتو و تناسب با آن مطرح و پاسخ داده شوند.

۱- تعریف امضاء

امضاء لغت عربی و به معنای از نظر گذراندن، راندن و روان کردن است. امضاء در فقه و حقوق به سه معنای اصطلاحی به کار رفته است. اول به معنای تنفیذ کردن عمل حقوقی غیرنافذ، دوم به معنای شناسایی یک عرف و عادت از طرف شارع اسلام و سوم به معنای نوشتن اسم یا اسم خانوادگی یا هر دو یا رسم علامت خاص که نشانه هویت صاحب علامت است در ذیل اوراق و اسناد عادی و رسمی که متضمن وقوع معامله یا تعهد یا اقرار یا شهادت و مانند آن‌ها است یا بعداً باید روی آن اوراق تعهد یا معامله ثبت شود.^۱ از نظر نویسندگان دیگر امضاء در این معنا عبارت است از نگارش نام نویسنده در ذیل نوشته‌ای به منظور تصریح صحت تحقق تعهدات سند مذکور.^۲

مقاله حاضر به مطالعه امضاء در معنای اخیر آن پرداخته است. معادل فارسی امضاء در این معنا دستینه است. بر این اساس گفته شده که امضاء باید به صورت یک علامت

۱. محمدجعفر لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، تهران، انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ ششم، ۱۳۷۲، ص ۸۰.

۲. سید محسن صدرزاده افشار، ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم، ۱۳۷۰،

خطی دست‌نویس باشد و بر اثر دست صاحب امضاء ایجاد شده باشد بنابراین اگر توسط ماشین به وجود آمده باشد امضاء یا دستینه به حساب نمی‌آید.^۳

جالب توجه آن که امضاء به این معنا در قوانین و مقررات کشور، فراوان به کار رفته است لیکن توسط مقنن تعریف نشده و وضعیت حقوقی آن روشن نگردیده است به همین دلیل در تفسیر لفظ امضاء می‌باید به عرف اهل فن مراجعه کرد.^۴

بر این اساس امضاء عبارت است از نگارش نام نویسنده طبق معمول در ذیل نوشته‌ای به منظور تصدیق صحت تحقق تعهداتی که در سند مذکور درج شده است. امضاء معمولاً با نام‌خواندگی است خواه اسم کوچک هم همراه آن باشد یا نباشد.^۵

این تعریف با تعریف امضاء در حقوق فرانسه شباهت دارد. در حقوق فرانسه قبل از تصویب قانون مورخ ۱۳ مارس ۲۰۰۰، امضاء نوشته‌ای محسوب می‌شد که با دست کسی که خود را متعهد می‌گرداند صورت می‌گرفت.^۶ علاوه بر این امضاء علامتی شخصی دانسته شده که در پای یک نوشته یا یک اثر گذاشته می‌شود برای تأیید و تصدیق این که صاحب امضاء به طور حتم ایجادکننده و خالق آن است و مندرجات آن را تصدیق کرده است.^۷

تعاریفی که از امضاء ارائه شد کاملاً منطبق بر آن نمی‌باشند. زیرا تعریف منطقی، حقوقی و عرفی امضاء عبارت است از اراده ظاهر شده نسبتاً ماندگار در نتیجه حرکت ارادی دست با قصد فعل و نتیجه بر روی هر آنچه که اثرپذیر است به نحوی که به طور نسبتاً مشهودی به صاحب آن منتسب و یا قابل انتساب باشد.

اراده ظاهر شده یا اراده ظاهری قطعاً باید منطبق با اراده باطنی (واقعی) باشد تا بتواند منشا اثر باشد. لذا اثر امضاء به محتوای اراده باطنی ارتباط دارد اراده باطنی ممکن است ناظر بر اخبار (اقرار، شهادت و ...) یا ناظر بر انشا (ایجاب یا قبول در عقد و یا ایقاع) باشد.

۳. منبع پیشین، همان صفحه.

۴. محمدجعفر جعفری لنگرودی، دایرةالمعارف حقوقی، جلد اول، تهران، انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ چهارم، ۱۳۶۸، ص ۷۳۲.

۵. همان.

6. Dauriac, L, La signature, These de doctorat, universit e Pantheon – Assas (paris 11) 1997, nos 102 ets.

7. Le dictionnarire LAROUSSE, edition 2004.

امضاء از نظر روان‌شناسی شخصیت معرفّ موضعی است که هر فرد در مقابل اجتماع برمی‌گزیند. با این حال نباید انتظار داشت در امضای یک نفر تمام خصوصیات اخلاقی او را یافت، زیرا یک فرد می‌تواند در خلوت خود با آنچه در اجتماع و یا در محیط کار و شغل هست، تفاوت زیادی داشته باشد.^۸

۲- تاریخچه امضاء

بنا به یک نظر امضا به معنای امروزی آن (امضاء به معنای خاص) در قرن سیزدهم میلادی در اروپا از طریق گذاشتن نقش صلیب رایج شده است البته قبل از آن استفاده از مهر و یا اثر انگشتی معمول بوده است. بعداً استفاده از نقش صلیب به عنوان امضا از رونق افتاد. از مهر و نگین انگشتی هم کمتر استفاده می‌شد. ظاهراً نقشی که از اثر دست ایجاد می‌شد به نحو گسترده‌ای جایگزین صلیب و مهر و نگین انگشتی شد.

در فرانسه از قرن شانزدهم میلادی استفاده از امضاء در اسناد (نوشته‌ها) رسمی الزامی شد و کم‌کم در اسناد (نوشته‌ها) عادی هم مورد استفاده قرار گرفت.^۹

در ایران سابقاً علماً مرجع تحریر اسناد بودند و سجل وقوعی یا اعترافی آن‌ها در هاشم اسناد عادی دیده می‌شد و متعهد آن اسناد امضا یا اثر انگشت یا مهری در آن نداشتند لیکن طبق عرف مسلم سجل (ثبت) وقوعی یا اعترافی جانشین امضاء متعهد اسناد مزبور بود.^{۱۰}

بعداً استفاده از مهر توسط اصحاب معامله رواج یافت. بررسی اسناد دولتی در ایران حکایت از آن دارد که استفاده از مهر در این نوع اسناد تا حدود سال ۱۳۳۱ هـ. ق. (۱۲۸۹ هـ. ش) معمول بوده است. تقریباً چند سالی بعد از مشروطیت بود که امضاء هم در نتیجه ارتباطات گسترده‌تر ایرانیان با اروپاییان ابتدا به اسناد رسمی و سپس عادی راه پیدا کرد.

نخستین تصریحات قانونی در مورد امضا در قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰ هـ. ش، قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ هـ. ش و مواد مختلف جلد سوم قانون مدنی

۸. گابریل بوشاتو، خط و شخصیت، ترجمه احمد یلدا، تهران، انتشارات کتابسرا، چاپ اول، ۱۳۶۴، ص ۱۸.

۹. فتح‌الله دولتشاهی، مقاله «تاریخچه امضاء و موقع آن»، قابل دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی حقوق ایران

www.ric.shaaaparak.com

۱۰. محمدجعفر لنگرودی، همان منبع، ص ۷۳۷.

مصوب ۱۳۱۴ هـ ش. دیده می‌شود. البته در مواد مزبور و مقررات بعدی گاه کلمه مهر و اثر انگشت در کنار امضاء دیده می‌شود و گاه کلمه امضاء به تنهایی به کار رفته است.^{۱۱} به عبارت دیگر امضاء، مهر و اثر انگشت رسماً از این تاریخ و به بعد بود که مقررات خاصی را به خود اختصاص داد و به تعبیر امروزی حاوی رژیم حقوقی مختص خود شد. لیکن این رژیم حقوقی تاکنون به ادبیات درخوری دست نیافته است. تلاش مقاله حاضر معطوف به رفع نسبی این نقیصه است.

۳- ماهیت امضاء

ماهیت امضاء را باید یک مُبرز دانست مبرزی که عرفاً در اوضاع و احوال و شرایط خاص مظهر اراده باطنی است. این اراده باطنی ممکن است جنبه انشایی داشته باشد یا اخباری. اراده باطنی انشایی ممکن است جزئی و رکنی از عقد یعنی ایجاب یا قبول باشد و یا خود به تنهایی اثرآفرین باشد (ایقاع). جنبه اخباری آن هم شامل اقرار، شهادت، ادعا، دفاع و توضیح می‌شود در هر صورت مهم این است که امضاء ماهیتاً متأثر از اراده باطنی است هر ویژگی که در اراده باطنی وجود داشته باشد در امضاء که در واقع اراده ظاهر شده است نیز وجود خواهد داشت.

در مورد ابراز اراده باطنی انشایی با امضاء ماده ۲۲۹ قانون تجارت قابل توجه می‌باشد. این ماده مقرر می‌دارد «هر عبارتی که محال علیه در برات نوشته امضاء یا مهر کند قبولی محسوب است مگر این که صراحتاً عبارت مشعر بر عدم قبول باشد. اگر عبارت فقط مشعر بر عدم قبول یک جزء از برات باشد بقیه وجه برات قبول شده محسوب است. در صورتی که محال علیه بدون تحریر هیچ عبارتی برات را امضاء یا مهر نماید برات قبول شده محسوب می‌شود».

اما اگر عمل حقوقی دیگری واقع شده باشد متعهد می‌تواند به آن اقرار شفاهی یا کتبی نماید. اقرار کتبی الزاماً نیاز به امضاء ندارد^{۱۲}. همان‌طور که اقرار شفاهی برای مؤثر واقع شدن نیاز به امضاء ندارد^{۱۳} اما با این حال اقرار کتبی ممکن است عرفاً و با

۱۱. مواد ۱۲۹۱، ۱۲۹۳ (در این مواد به امضاء و مهر اشاره شده است) و ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۴ ق. م (در این مواد فقط به کلمه امضاء اشاره شده است).

۱۲. ماده ۱۲۸۱ قانون مدنی: «قید دین در دفتر تجار به منزله اقرار کتبی است».

۱۳. ماده ۱۲۸۰ قانون مدنی: اقرار کتبی در حکم اقرار شفاهی است.

توجه به اوضاع و احوال اقرار تام و تمام به حساب نیاید مگر این که امضاء شده باشد در این صورت علت تامه اقرار می‌شود.^{۱۴} به نظر می‌رسد در این صورت آنچه به وجود آمده صرفاً اقرار نباشد بلکه علاوه بر آن «سند» یا همان «دلیل نوشته» نیز محسوب شود.

در مورد اسناد تجاری امضاء ماهیت انشایی پیدا می‌کند یعنی علاوه بر این که به نوشته سندیت می‌بخشد موجب تعهد تجاری مستقل از تعهد و رابطه اصلی نیز می‌شود.^{۱۵}

آنچه در مورد ماهیت امضاء بیان شد در مورد ماهیت مهر و اثر انگشت که معادل‌های قانونی امضاء هستند نیز صادق می‌باشد.

اصولاً استفاده از مهر، اثر انگشت و امضاء به جای یکدیگر مجاز بوده و نتیجه یکسانی در پی می‌گذارد. این اصل استثنائی دارد به این نحو که گاه کاربرد هر یک از مهر، اثر انگشت و امضاء به صورت انحصاری یا ترتیبی و مشروط است. تشخیص استثنائات در بعضی از موارد مشکل و اختلاف برانگیز است. به عنوان مثال در مورد صدور چک گفته شده که حتماً باید به صورت امضاء (دستینه) باشد.^{۱۶}

لیکن معتقدان به این نظر دلیل خود را بیان نکرده‌اند با این حال به نظر می‌رسد اصرار بر این که چک می‌باید با امضاء (دستینه) صادر شود بیشتر مبتنی بر ظاهر برخی از مواد قانونی صدور چک و نیز به خاطر تأمین مصالح و نظر بانک‌ها آن هم از جهت سهولت تطابق عرفی امضاء صادرکننده با امضاء صاحب حساب (صادرکننده) در نزد بانک است ولی آیا چنین استحسان می‌تواند عاملی باشد که از اصول عدول کرد. چرا که اصول می‌گویند امضاء یک مبرز است و موضوعیت ندارد و لذا با هر آنچه که طبق قانون بتواند مبرز به حساب آید و به نوشته سندیت ببخشد قابل صدور است بدیهی است در این مورد نمی‌توان دامنه مبرزات را توسعه داد و مثلاً قائل به این شد که با

۱۴. عباس زراعت، آیین دادرسی مدنی در نظم حقوقی ایران، تهران، انتشارات خط سوم، چاپ دوم، ۱۳۸۴، ص ۶۲۷.

۱۵. بهرام بهرامی، حقوق تجارت کاربردی، تهران، انتشارات نگاه بینه، چاپ دوم، ۱۳۸۲، ص ۴۹.

۱۶. امیر هوشنگ ساسان‌نژاد، مجموعه کامل قوانین و مقررات چک، تهران، انتشارات فردوسی، چاپ چهارم، ۱۳۷۸، ص ۶ و همچنین: محمد دمرچیلی و همکاران، قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی، تهران، انتشارات میثاق عدالت، ۱۳۸۵، ص ۵۸۳.

شهود هم بتوان صدور چک و تعهد صادرکننده آن را ثابت کرد ولی دست کم می توان با معادل های امضاء چون مهر و اثر انگشت - هر چند احراز تطابق اثر انگشت با نمونه نزد بانک مشکل باشد - چک را صادر نمود. این استدلال زمانی بیشتر قوت می یابد که قانون تجارت در ماده ۲۲۳ در مورد صدور برات مهر را علاوه بر امضاء واجد اثر دانسته است. در این مورد برات با چک تفاوتی نمی تواند داشته باشد. شاید گفته شود ضمانت اجراهای کیفری و اجرایی چک شدیدتر است و لذا به همین دلیل صادرکننده باید آن را امضاء کند و کسی می تواند امضاء کند که سواد داشته باشد و لذا از این طریق از تحمیل تعهدات شدید بر افراد بی سواد که متوجه نیستند چه چیزی را تعهد (امضاء) می کنند جلوگیری می شود. این استدلال از جهات مختلف مخدوش و مردود است زیرا با سواد بودن لازمه دانستن این که سند چک است نمی باشد زیرا بی سوادان هم از شکل چک متوجه چک بودن آن می شوند و انگهی بی سوادان هم می توانند امضاء کنند و سواد داشتن لازمه امضاء کردن نیست. مضافاً آن که ممکن است فرد با سواد می باشد که امکان امضاء کردن برای او وجود نداشته باشد.

به این ترتیب ملاحظه می شود که نباید با دیدن کلمه امضاء اصرار بر آن داشت که امضاء حتماً باید به شکل دستی و در معنای خاص آن انجام گیرد. منطق حقوقی و ماهیت امضاء این اجازه را می دهد که دست کم امضاء را در چنین وضعی به معنای عام آن تلقی کرده و شامل مهر و اثر انگشت هم دانست. این مطلب در مورد ظهنویسی برات نیز صادق است با این حال بعضی با دیدن ماده ۲۴۶ قانون تجارت معتقدند که ظهنویسی برات فقط با امضاء (دستینه) ممکن است^{۱۷}. زیرا ماده تصریح به مهر و اثر انگشت نکرده است. در مقابل باید پرسید مگر ظهنویسی با صدور برات از حیث ایجاد تعهد تا چه اندازه تفاوت دارد؟ اگر تفاوتی وجود ندارد و یا تفاوت قابل چشم پوشی است چرا صدور برات بنا به تصریح مقنن با مهر امکان پذیر است ولی ظهنویسی آن با مهر امکان نداشته باشد. بنا به استدلالی که فوقاً بیان شد باید در اینجا نیز امضاء را به معنای عام آن دانست و عدم تصریح مقنن به سایر معادل های امضاء را

۱۷. ارسال ثابت سعیدی، حقوق بازرگانی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ چهارم، ۱۳۸۶، ص ۱۹۸ و همچنین: ربیعا اسکینی، حقوق تجارت (برات، سفته،...)، تهران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت).

از باب تسامح و یا بدهت و ادراک آن از طریق مقدمات حکمت توجیه نمود^{۱۸}.
با این وجود یک نوشته (لفظ کتبی) ممکن است استثنائاً بدون امضاء مظهر اراده باطنی بوده و بسته به اراده باطنی جنبه انشایی و یا اخباری داشته باشد البته به شرط این که توسط صاحب اراده نوشته شده و قرائن دیگری نیز انتساب جازم و قاطع آن را به او تأیید کنند لیکن در غیر این صورت عرفاً و اصولاً یک نوشته به ویژه اگر توسط خود شخص نوشته نشده باشد هیچ امری را به نویسنده آن منتسب نمی‌کند مگر این که به امضای او رسیده باشد^{۱۹}.

به همین دلیل گفته شده انتساب نامه خصوصی به نویسنده هنگامی معتبر است که ممضی به امضای نویسنده یا مجهز به اثر انگشت او باشد^{۲۰}.

در حقوق فرانسه نامه‌های خصوصی که امضاء ندارد می‌تواند مقدمه دلیل کتبی باشد مثلاً اگر قراردادی باید تنظیم شود و به احتمال انعقاد این قرارداد یکی از طرفین مخارجی تحمل کرده ولی قرارداد امضاء نشده است طرف برای ادعای خسارت می‌تواند این طرح قرارداد امضاء نشده را که خط متعهد است به عنوان مقدمه دلیل کتبی به محکمه ارائه دهد^{۲۱}.

در مورد اسناد تجاری منطق قانونگذار این است که حتی اگر سند توسط صادرکننده نوشته شده باشد تا زمانی که به امضای او نرسیده سندیت (قابلیت انتساب)^{۲۲} ندارد. حتی اگر ثابت شود او واقعاً نسبت به آن چه که نوشته جازم و عازم بوده است. زیرا اسناد تجاری صرفاً دلیل کتبی دال بر وجود یک تعهد قبلی نیست بلکه خود موجد تعهد جدید هم هست.

۱۸. امیرحسین فخاری، مقاله «مصونیت امضاءکنندگان اسناد تجاری»، مجله تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴، شماره‌های ۱۶ و ۱۷، ص ۴۱.

۱۹. عبدالله شمس، ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات دراک، چاپ پنجم، ۱۳۸۸، ص ۹۰ و همچنین: محمدجعفر جعفری لنگرودی، همان منبع، همان صفحه.

۲۰. حسینقلی حسینی‌نژاد، ادله اثبات دعوی، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۶۹-۷۰.

۲۱. منبع پیشین، همان صفحه.

۲۲. ربیعا اسکینی، همان، ص ۴۹.

۴- عناصر امضاء

عناصر امضاء عبارتند از^{۲۳}:

- ۱- نوشته یا علامت: منظور از نوشته چند حرف از حروف هجا است اما علامت امر مستقلی از نوشته است. در علامت از حرف یا حروف هجا استفاده نمی‌شود.
  - ۲- نوشته یا علامت باید در عادت نویسنده یا ترسیم‌کننده، حاکی از هویت او باشد یعنی متناسب به او باشد نه دیگری.
  - ۳- صاحب نوشته یا علامت مذکور باید آن را به قصد حکایت از هویت خود رقم زده باشد.
  - ۴- نوشته یا علامت مذکور باید ذیل سند باشد. البته مقنن چنین الزامی را نپذیرفته است از نظر مقنن نوشته یا علامت مذکور می‌تواند در هاشم (حاشیه) یا در ظهر (پشت) یا در سند دیگری هم باشد.^{۲۴}
- ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیکی ایران نیز تقریباً عناصر بالا را به عنوان عناصر امضای الکترونیکی مطمئن برشمرده است. زیرا این عناصر نسبت به همه اشکال امضاء عمومیت دارند و شکل امضاء و نحوه امضاء کردن (دستی یا الکترونیکی) ماهیت آن را عوض نمی‌کند که در این صورت قائل به عناصر متمایز و خاص هر یک از اشکال امضاء شویم.^{۲۵}
- همچنین از دقت در عناصر امضاء اصول یکنواختی و دوام عرفی امضاء، لزوم وجود شرایط ماهوی و شکلی امضاء استخراج می‌شوند.

۵- شرایط امضاء**۵-۱- شرایط ماهوی**

- امضاء در واقع اراده ظاهری صاحب امضاء است. پس امضاء از مقوله اعمال ارادی است. در این عمل ارادی دو قصد نهفته است:
- ۵-۱-۱- قصد فعل: یعنی آن که عامل می‌باید با قصد مبادرت به امضاء نموده باشد

۲۳. محمدجعفر جعفری لنگرودی، همان، ص ۷۳۲.

۲۴. مواد ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۴ قانون مدنی.

لذا چنانچه با حرکت سهوی و غیرارادی دست نقشی نگاشته شود یکی از اجزاء شرط ماهوی امضاء (قصد فعل) را ندارد.

۵-۱-۲- قصد نتیجه: یعنی آن که عامل علاوه بر این که باید در نگارش و نگاشتن نقش (نوشته یا علامت) قصد داشته باشد بلکه می‌باید آنچه را که می‌نگارد در طول و ادامه اراده باطنی‌اش باشد. به عبارتی دیگر قصد مؤثر ساختن اراده باطنی خود و تقبل نتیجه آن را داشته باشد. بر این اساس چنانچه فردی در امضایی که می‌زند قصد فعل داشته باشد یعنی به طور ارادی دست خود را بچرخاند و نقشی نسبتاً ماندگار ایجاد کند نمی‌توان گفت او مبادرت به امضاء کرده است زیرا قصد او از امضاء زدن تمرین امضاء و یا تفریح و تله‌زدن از ایجاد نقش است به عبارتی دیگر در این فرض اراده باطنی حقوقی وجود ندارد و اگر هم وجود داشته باشد اظهار و ابراز نشده است زیرا امضاء که مبرز و مظهر اراده باطنی است باید تا لحظه آخر در مسیر و امتداد آن باشد.

۵-۲- شرایط ظاهری امضاء

۵-۲-۱- شکل امضاء

در قوانین، رویه قضایی و تالیفات نویسندگان حقوقی به این که امضاء می‌باید چه شکلی داشته باشد اشاره‌ای نشده است عرف نیز شکل خاصی را پیش‌بینی نکرده است در عمل امضاءهای متفاوتی از نظر شکل و فرم دیده می‌شود و امضاء گاه شامل نام و نام‌خانوادگی و گاه فقط در بر دارنده نام‌خانوادگی بدون هیچ تغییر و زائده‌ای و گاه با اندکی تغییر و زواید است. اما عمدتاً امضاء رسم و نقش دارای معنا و مفهوم است. بعضی از امضاءها هم معنای چندانی ندارند فقط حاصل چرخش قلم است به نحوی که به زعم صاحب امضاء تقلید آن توسط دیگران غیرممکن و یا سخت است.

از نظر ظاهری اصولاً امضاء باید مستقیماً با دست صورت گیرد ولی گاه امضاء به صورت مهر - امضاء است به این معنا که صاحب امضاء به علت این که وقت امضاء زدن ندارد یا به هر علت دیگر شکل امضای خود را به صورت مهر درمی‌آورد. در این صورت نیز چنانچه مهر - امضاء شرایط ماهوی امضاء یعنی قصد فعل و نتیجه را داشته باشد معادل امضاء است و آثار امضاء را خواهد داشت.

۵-۲-۱-۱- تنوع امضاء

ممکن است یک فرد دارای امضاءهای متنوع باشد^{۲۶}. زیرا ماهیتاً امضاء همان اراده ظاهری یا اراده ظاهر شده اشخاص است و از آنجا که مبرزات اراده منحصر در موارد خاصی نیستند الزامی هم ندارد که اگر اراده به شکل امضاء ظاهر شد این امضاء در یک شکل خاص باشد.

تنوع امضاء گاه می تواند مفید باشد در عین حال ممکن است برای او مشکلاتی هم به وجود آورد.

مثلاً یک برگه چک به ناحق به دست فرد تبه کاری می افتد. اگر این فرد تبه کار به نحوی از انحاء به یکی از امضاءهای صاحب چک دست یافته باشد به تصور این که صاحب امضاء فقط دارای همین امضاء است امضاء او را روی برگه چک جعل می کند غافل از این که آن امضاء صاحب چک که نزد بانک بوده و می باید امضاء روی چک با آن مطابقت عرفی نماید امضایی متفاوت از امضاء دیگر او بوده است. این امر باعث می شود که بانک به علت عدم مطابقت عرفی امضاءهای نزد بانک و روی برگه چک از پرداخت وجه آن - در صورتی که در حساب موجودی باشد - خودداری کند در این صورت در پرداخت وجه چک وقفه ایجاد می شود و همین وقفه که در نتیجه تنوع امضاء ایجاد شده به سود شخصی تمام می شود که دارای امضاءهای متعدد است.

در کنار تجویز اصولی تنوع امضاء می باید به اصول یکنواختی و دوام امضاء در زمانها و مکانهای مختلف نیز توجه داشت. این اصول مبتنی بر ظاهر و عرف بوده و بر لزوم استفاده مداوم از یک نوع (شکل) امضاء تأکید دارد^{۲۷}. از این اصول می توان اصل وحدت امضاء را استخراج نمود. اصول تنوع، دوام، یکنواختی و وحدت امضاء هر کدام مجری و قلمرو اجرا و اعمال خاص خود را دارند و در صورت تزامم آنها اصول دوام و یکنواختی حاکم بر سایر اصول می باشد زیرا ممکن است کسی با رعایت اصول دوام و یکنواختی در زمانها و مکانهای مختلف از دو شکل امضاء استفاده کند. مثال بارز این امر «پاراف» یا امضاء مختصر می باشد. امضاء بسیاری از افراد با پاراف

۲۶. محمدجعفر جعفری لنگرودی، همان، ص ۷۳۴.

۲۷. سید حسین حسینی نیک، مقاله «احراز هویت و ابراز رضایت در تنظیم اسناد رسمی»، قابل دسترسی در پایگاه اطلاع رسانی جامعه سردفتران و دفتریاران استان یزد.

(امضاء مختصر) آن‌ها متفاوت است. لیکن تنوع امضاء و پاراف آن‌ها با رعایت اصول دوام و یکنواختی امضاء صورت می‌گیرد. از آنجا که امضاء یک اثر است برای صاحب آن ایجاد حق مالکیت معنوی می‌نماید بنابراین تقلید آن جایز نیست هر چند عملاً تشابه بین امضاء اشخاص دیده می‌شود و منعی در آن نیست.

۵-۲-۱-۲- تعدد امضاءها

تعدد امضاءها دو صورت دارد؛ صورت اول این که یک فرد لازم است در ارتباط با نوشته‌ای بیش از یک امضاء کند. این امر در بانک‌ها به هنگام وصول وجه چک مرسوم است تعدد امضاء در این مورد چنین توجیه می‌شود که ارائه‌کننده چک (صاحب چک) به بانک با امضای اول خود در واقع به بانک اذن در اقدام نسبت به چک می‌دهد و امضای دوم به معنای اقرار به وصول وجه آن است. نمونه دیگری که تعدد امضاء در عرف رویه شده هنگامی است که سند تجاری به هر عنوان ظهرنویسی می‌شود در این مورد نیز ظهرنویس بیش از یک امضاء می‌کند. چنین رویه‌ای فاقد توجیه نظری است زیرا از نظر حقوقی اصولاً و ماهیتاً یک امضاء برای ایجاد اثر کافی است. با این حال شاید بتوان تأکید عرف بر لزوم تعدد امضاء (دو امضاء) در یک چنین مواردی را از باب احتیاط و جلوگیری از جعل امضاء دارنده حق امضاء دانست.^{۲۸}

اما صورت دوم تعدد امضاء آن است که یک نوشته به وسیله بیش از یک نفر امضاء شود. از آنجا که امضاءهای مزبور همگی نسبت به یک نوشته می‌باشد می‌توان آن را صورتی از تعدد امضاء دانست. البته به این شرط که تمامی امضاءها حکم یک امضاء واحد را داشته باشند. مثالی که برای این صورت می‌توان آورد در مورد صدور اسناد تجاری به نمایندگی است آن هم در فرضی که نمایندگان متعدد بوده و اجتماع نمایندگان در انجام موضوع نمایندگی قید نمایندگی باشد. در این مورد صرف وجود یک امضاء به نوشته سندیت نمی‌بخشد به عبارت دیگر نقص امضاء در حکم عدم

۲۸. هرگاه سندی نسخه‌های متعددی داشته باشد هر یک از آن‌ها در صورتی معتبر است که امضاء اصل را داشته باشد در حقیقت اصالت نسخه اصل ملازمه با اصالت نسخه‌ای که دارای کپی امضاء یا امضاء کاربندی متناسب‌الیه است ندارد و در صورتی که اصالت آن مورد تعرض قرار گیرد استنادکننده در اثبات اصالت آن با دشواری روبه‌رو می‌شود. عبدالله شمس، آیین دادرسی مدنی، جلد سوم، تهران، انتشارات دراک، چاپ چهارم، ۱۳۸۴، ص ۱۵۲.

امضاء است^{۲۹}. این امر امکان و احتمال مسؤولیت کیفری و مدنی فردی که مستقلاً نوشته (سند تجاری از جمله چک) را امضاء نموده و تسلیم نموده منافاتی ندارد. البته این موضوع یک استثناء دارد و آن هم در مورد صدور اسناد تجاری به نمایندگی از شرکت‌های سهامی است. به این نحو که در اینجا نقص امضاء در حکم عدم امضاء نبوده بلکه امضاء ناقص هم می‌تواند برای شرکت ایجاد تعهد کند^{۳۰}. این استثناء با نظر مخالف هم روبه‌رو شده است^{۳۱}.

مثال دیگر برای تعدد امضاء صدور چک از حساب مشترک است در صورتی که هیچ یک از صاحبان حساب اختیار مستقل در صدور نداشته باشند در این صورت چک باید به امضاء همه صاحبان حساب برسد. در مورد مسؤولیت هر یک از امضاءکنندگان دو نظر مطرح شده است. نظر اول که بیشتر مطابق با اصول حقوقی است ناظر بر مسؤولیت مشترک و نسبی است^{۳۲} و نظر دوم مسؤولیت تضامنی. در این فرض صرف امضاء و تسلیم سند تجاری (چک) توسط یکی از صاحبان حساب نیز با دو نظر روبه‌رو شده یکی این که اساساً سند صادر نشده^{۳۳} و فردی که امضاء نموده ممکن است با جمع بودن شرایط مسؤولیت مدنی یا کیفری پیدا کند. این مسؤولیت از باب سند تجاری نیست. نظر دوم آن است که سند با امضاء یکی از صاحبان امضاء نیز صادر یافته و صرفاً برای امضاءکننده مسؤولیت ایجاد می‌کند^{۳۴}.

۵-۲-۱-۳- تغییر امضاء

منظور از تغییر امضاء این است که کسی امضایی که تا کنون داشته تغییر دهد. آیا این امر مجاز است؟ با دو استدلال می‌توان این امر را مجاز دانست یکی آنکه ماهیت امضاء این اجازه را می‌دهد. به این نحو که امضاء مظهر و مبرز اراده باطنی است و چون

۲۹. رای راجع به پرونده کلاسه ۳۲۱، ۱۳۷۱/۰۱/۰۱ شعبه ۲۰ دیوان عالی کشور: یدالله بازگیر، علل نقض آراء کیفری، تهران، انتشارات حقوقدان، چاپ اول، ۱۳۷۵، صص ۱۹۶-۱۹۵.

۳۰. کریم کیانی، حقوق بازرگانی، جلد اول، تهران، بدون ذکر نام انتشارات، بدون ذکر نوبت چاپ، ۱۳۵۰، ص ۹۵.

۳۱. محمد دمرچیلی و همکاران، همان، ص ۵۶۴.

۳۲. امیرحسین فخاری، همان، ص ۳۹.

۳۳. محمد دمرچیلی و همکاران، همان، ص ۵۸۴.

۳۴. حسین میرمحمد صادقی، جرایم علیه اموال و مالکیت، تهران، انتشارات میزان، چاپ سوم، ۱۳۷۸، ص ۳۵۱.

ظاهر شدن اراده موضوعیت دارد نه شکل وسیله ابراز آن، پس می‌توان گفت که لزومی ندارد که افراد در اظهار اراده باطنی خود متوسل به یک نحوه ابراز و اظهار شوند. استدلال دوم آن است که امضاء یک حق تمتع به حساب می‌آید و مقنن نیز آن را منحصر در شکل خاصی ننموده است پس استیفاء این حق محدودیت ندارد. اما باید این نکته را مدنظر قرار داد که اگر از این حق سوء استفاده بشود و در نتیجه آن به شخصی ضرر برسد صاحب امضاء مسئولیت مدنی پیدا می‌کند. همچنین اگر تغییر امضاء نوعی تقصیر به حساب آید و در نتیجه آن شخص یا اشخاص ثالث متضرر شوند برای صاحب امضاء که مبادرت به تغییر امضاء نموده است مسئولیت مدنی ایجاد می‌شود.

در این حالات با این که برای صاحب امضاء مسئولیت مدنی ایجاد می‌شود اما مانع از تغییر امضاء نمی‌شود. مگر در جایی که جبران خسارت به هیچ راهی ممکن نباشد جز آن که صاحب امضاء به امضای سابقش عمل کند.

ممکن است صاحب امضاء از خود به طور قراردادی یا قانونی نمونه امضایی به سایر اشخاص معرفی نموده باشد و این اشخاص فقط امضای معرفی شده را بشناسند و بر مبنای آن عمل کنند در این صورت اگر صاحب امضاء بدون اطلاع بعدی مبادرت به تغییر امضاء نماید و موجب ضرر طرف قرارداد شود ممکن است مسئولیت مدنی قراردادی پیدا کند.

از سوی دیگر کسی که نمونه امضایی معرفی کرده و بعداً امضای خود را بدون اطلاع بعدی تغییر داده است نمی‌تواند از اشخاصی که نمونه امضای خاصی به آن‌ها معرفی شده و طبق قانون یا قرارداد باید همان امضای سابق را ملاک قرار می‌دادند به دلیل این که چرا به امضای بعدی او اعتنا نکرده‌اند مطالبه‌ای به عمل آورد.

به همه مطالبی که بیان شد باید اصول دوام و یکنواختی عرفی امضاء را هم اضافه کرد و تغییر امضاء را در صورتی تجویز نمود که با لحاظ این اصول صورت گیرد. به نظر می‌رسد که عدول از اصول یاد شده معیاری برای تقصیر صاحب امضاء در تغییر امضاء باشد.

۵-۲-۱-۴- امضاء ناقص

امضاء ناقص یکی از اشکال امضاء است که نباید آن را با امضاء مختصر (پاراف)

اشتباه گرفت. امضاء ناقص در فرضی است که امضاء یک شخص به طور کامل ایجاد نشده است. در حالی که امضاء مختصر (پاراف) ممکن است به طور کلی با امضاء مفصل و معمول متفاوت باشد و یا جزئی از آن باشد لیکن با توجه به موقعیت و شرایط این نکته معلوم می‌شود که آیا آن چه اتفاق افتاده یک امضاء مختصر (پاراف) بوده یا امضاء ناقص است. به نظر می‌رسد چنانچه امضاء یک فرد در جایی که باید به صورت مفصل و کامل و معمول باشد به صورت ناقص ایجاد شده باشد چنین امضایی به دلیل نقص در حکم عدم امضاء است مگر این که برخلاف چنین ظاهری با استناد به ادله ثابت شود که منظور صاحب امضاء انصراف از تکمیل امضاء نبوده بلکه او امضاء خود را تغییر داده است هر چند این تغییر در اضافه یا حذف خط یا خطوطی از امضاء سابق خود باشد.

علاوه بر این امضاء ناقص در جایی که یک نوشته به بیش از یک امضاء نیاز داشته باشد نیز اطلاق می‌شود. مثلاً در اسناد تجاری مثل چکی که از حساب مشترک صادر می‌شود یا صدور سند تجاری توسط یکی از نمایندگان متعدد که به تنهایی و مستقلاً نمی‌تواند عمل کند.

۵-۱-۲-۵- امضای دستی

منظور از امضاء دستی یا امضاء به معنای خاص امضایی است که در اثر دست و به طور مستقیم ایجاد می‌شود.^{۳۵} امضاء دستی در مقابل امضاء الکترونیکی و مهر امضاء است. اطلاق امضاء دستی به منظور تفکیک این نوع امضاء از سایر انواع امضاء یعنی «امضاء الکترونیکی» و «مهر امضاء» است. نام دیگری که برای امضاء دستی می‌توان به کار برد امضاء سنتی است. امضاء دستی یا امضاء به معنای خاص به دو شکل صورت می‌گیرد. یکی به شکل مختصر که از آن به پاراف یاد می‌شود و دیگری به شکل مفصل. اصولاً منظور از امضاء دستی به معنای خاص کلمه امضایی است که به شکل مفصل و معمول انجام می‌گیرد.

۵-۱-۶- مهر امضاء^{۳۶}

امضاء در معنای خاص نقشی است که مستقیماً با دست صورت می‌گیرد اما در

۳۵. ربیعا اسکینی، همان، همان صفحه.

بسیاری از بخش‌های اقتصادی کشورها از جمله فرانسه استفاده زیاد از برخی اسناد به ویژه اسناد تجاری و نیز توسعه خدمات مالی خودکار موجب شده که به جای امضای دستی امضاء به وسیله «مهر امضاء» نیز پذیرفته شود.^{۳۷} این مطلب در جایی اهمیت پیدا می‌کند که اصرار و تأکید بر امضای دستی است لیکن ضرورت‌ها سبب شده تا امضای دستی اگر به صورت مهر باشد نیز پذیرفته شود. در ایران این امر هم‌اکنون در اشخاص حقوقی عمومی اعم از دولتی و غیردولتی رایج گردیده به این نحو که مدیران دستگاه‌ها از امضاء خود مهر ساخته و آن را با وکالتی که به منشی (مدیران دفاتر) خود می‌دهند بر روی اسنادی که باید راساً توسط آن‌ها امضاء دستی شوند نقش می‌بنداند. البته در این موارد گاه نسخه اصلی که مربوط به اشخاص دیگر می‌شود به صورت دستی امضاء می‌گردد لیکن سایر نسخ آن مهر امضاء می‌شود.

۵-۱-۷- امضاء الکترونیکی^{۳۸}

امضای الکترونیکی عبارت از داده‌ای الکترونیکی است که به یک داده پیام ضمیمه می‌گردد و موجبات شناسایی شخص و اعلام رضایت وی به مفاد داده پیام را فراهم می‌آورد.^{۳۹}

در یک دسته‌بندی، امضای الکترونیکی به لحاظ ارزش اثباتی آن به دو نوع امضای الکترونیکی ساده و امضای الکترونیکی مطمئن منقسم می‌شود.

امضای الکترونیکی ساده مطابق بند «ی» ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی ایران «هر نوع علامت منضم شده و یا به نحو منطقی متصل شده به داده پیام است که برای شناسایی امضاکننده مورد استفاده قرار می‌گیرد». اما امضای الکترونیکی مطمئن بر اساس ماده ۱۰ همان قانون امضایی است که «الف - نسبت به امضاکننده منحصر به فرد باشد، ب - هویت امضاکننده داده پیام را معلوم کند، ج - به وسیله امضاکننده و یا تحت اراده

۳۷. منبع پیشین، همان صفحه.

38. Electronic Signature

۳۹. امضاء الکترونیک از نظر شکلی و مقررات مربوط به آن حاوی موضوعات و مسایل خاصی است که تحقیقات نسبتاً مفصل و مستقلاً در مورد آن به ویژه در حقوق خارجی انجام گرفته است. در مقاله حاضر امضاء الکترونیکی از نظر ماهیت و آثار به عنوان امضاء تلقی شده هر چند که شکل و نحوه انجام آن بنا به طبع و موقعیت، متفاوت بوده و مسایل نسبتاً متفاوتی را پی می‌افکند. در این مورد رجوع کنید به: کی‌نیا، محمد، همان منبع.

انحصاری او صادر شده باشد، د - به نحوی ب یک داده پیام متصل شود که هرگونه تغییری در آن داده پیام، قابل تشخیص باشد».

امضای الکترونیکی ساده همانند امضای مندرج در اسناد عادی قابل انکار و تردید است، اما امضای الکترونیکی مطمئن به لحاظ ارزش اثباتی مانند امضای مندرج در اسناد رسمی است و صرفاً می‌توان در مورد آن ادعای جعل مطرح کرد که اثبات آن بر عهده مدعی است.

در حال حاضر تنها امضایی که از آن با نام امضای الکترونیکی مطمئن یاد می‌شود، امضای رقمی است زیرا این امضا منحصر به فرد بوده، امکان شناسایی امضاکننده را فراهم می‌کند، تحت اراده انحصاری او قرار دارد و هرگونه تغییرات بعدی در داده پیام و امضا از طریق آن قابل کشف است. این موارد دقیقاً ویژگی‌های امضای الکترونیکی مطمئن در قانون تجارت الکترونیکی و قانون نمونه امضای الکترونیکی آنسیترال مصوب ۲۰۰۱ میلادی است.

قاعده کلی در مورد امضای الکترونیکی این است که این امضا به لحاظ آثار همانند امضای دستی است و آثار آن عبارتند از: دلالت داشتن بر قصد انشاء، شناسایی فرد، تأیید محتویات سند و دلالت بر انتساب سند به امضاکننده.^{۴۰}

۵-۲-۱-۸- پاراف^{۴۱}

امضاء مختصر را پاراف می‌گویند. پاراف در عرف اداری و سیاسی کاربرد دارد. در روابط مدنی و تجاری امضاء دستی مفصل معمول است. البته کاربرد پاراف یا همان امضاء دستی مفصل است. البته کاربرد پاراف در عرف اداری و سیاسی به معنای بی‌نیازی و یا عدم کاربرد امضاء مفصل نمی‌باشد. بلکه پاراف به منظور جلوگیری از اطاله مکاتبات اداری و نیز صرفاً در محیط درون اداره آن هم در روابط بین رئیس و مرئوس و گاه بالعکس صورت می‌گیرد. در روابط با اشخاص ثالث و اسنادی که حالت غیردستوری داشته و منشأ ایجاد تعهد هستند. نمی‌توان از پاراف استفاده کرد زیرا پاراف ظهور در ارجاع برای پیگیری امری آن هم مطابق مقررات جاری و ناظر دارد.

۴۰. رسول مظاهری و علیرضا ناظم، مقاله «ماهیت و آثار امضای الکترونیکی در حقوق ایران و مقررات

آنسیترال» ماهنامه کانون سردفتران، شماره ۸۶، صص ۹۰-۸۹.

۵-۲-۲- محل امضاء

اگر قرار باشد نوشته‌ای به ویژه نوشته‌ای که دارای بار حقوقی است امضاء شود این امضاء باید در کجای نوشته باشد؟ یک نظر آن است که امضاء باید در ذیل نوشته باشد.^{۴۲} حال اگر امضاء یک نوشته در زیر آن نبود آیا چنین امضایی سالبه به انتفاء موضوع است و بلاوجه به حساب می‌آید؟ پاسخ اصولی این سوال منفی است زیرا ارتباط امضاء با نوشته الزاماً از این که در ذیل آن باشد استنباط نمی‌گردد. عرفاً چنین است لذا اگر خلاف این امر معمول و معروف ثابت شود در این صورت می‌باید به آن اعتنا و توجه کرد.

از ظاهر مواد ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۴ قانون مدنی چنین استنباط می‌شود که امضاء می‌تواند در هر کجای نوشته حتی در یک نوشته جداگانه باشد. البته به نظر می‌رسد می‌باید ارتباط امضاء با نوشته به طور معقولی درک و کشف شود. زیرا نوشته مبنای اراده باطنی صاحب امضاء را تشکیل می‌دهد.

اما از نظر مقررات ثبتی امضاء باید در ذیل نوشته باشد و اگر یک نوشته در چند صفحه بود اصولاً لازم نیست که زیر نوشته‌های هر صفحه امضاء شود زیرا امضایی که در پایان نوشته گذاشته می‌شود به همه نوشته مربوط می‌شود خواه نوشته در یک برگ (صفحه) باشد یا در چند برگ (صفحه). این امر مورد تأیید رویه معمول و عرف می‌باشد و از نظر حقوقی اشکالی به آن وارد نیست. البته در رویه دادگاه‌ها به هنگام تنظیم صورت جلسه رسیدگی‌ها و نیز وکلا به هنگام تنظیم لوائح از باب احتیاط ذیل متونی را که در چند صفحه نگاشته‌اند به امضاء می‌رسانند زیرا احتمال از طریق الحاق را منتفی یا ضعیف می‌کند.

همان‌طوری که بیان شد از نظر قانون مدنی امضاء می‌تواند حتی در برگه (صفحه) جداگانه‌ای از نوشته باشد. این امر هم‌اکنون در صورت جلسات اداری معمول شده است به این نحو که معمولاً صورت جلسه در یک صفحه نوشته می‌شود و در صفحه دیگر امضاء گرفته می‌شود. در این مورد اصولاً امضاءهای مزبور اقرار یا قبول مفاد نوشته (صورت جلسه) و هم اقرار به حضور در جلسه می‌باشد مگر این که خلاف آن به نحوی از انحاء ثابت شود.

۶- آثار امضاء

امضاء دو اثر دارد.

۶-۱- اثر ثبوتی

امضاء می تواند ایجاب یا قبول باشد که مرتبط با نوشته حاوی توافقات اعلام می گردد. یعنی اراده ای که در امتداد و انطباق با اراده باطنی ظاهر می شود. امضاء در یک چنین وضعی اثر ثبوتی و ایجاد می دارد. به عنوان مثال «با صدور برات و شروع گردش آن اشخاص دیگری (ظهرنویس، ضامن، براتگیر) به عناوین مختلف امضاء خود را روی آن منعکس می کنند امضاء تعهد جدیدی برای امضاءکننده ایجاد می کند که تعهد براتی خوانده می شود زیرا منحصرأ ناشی از خود برات است»^{۴۳}.

همچنین بر طبق مواد ۴۶ و ۴۷ قانون ثبت کلیه عقود و معاملات راجع به عین یا منافع املاک ثبت شده و همچنین املاکی که ثبت نشده ولی در نقاطی واقع است که وزارت دادگستری مقتضی می داند باید با سند رسمی انجام شود. ماده ۴۸ قانون ثبت در مقام بیان ضمانت اجرای این حکم چنین اشعار می دارد: سندی که مطابق مواد فوق باید به ثبت برسد و به ثبت نرسیده در هیچ یک از ادارات و محاکم پذیرفته نخواهد شد. در این مورد دکتر کاتوزیان معتقدند که تنظیم سند که با امضاء کامل می شود نقش و اثر ثبوتی دارد.^{۴۴}

۶-۲- اثر اثباتی امضاء

گاه امضاء جزء اخیر اقرار به امری است امری که محقق شده یا واقع گردیده است^{۴۵}. در این صورت امضاء اثر اثباتی دارد. به عبارت دیگر اقرار که خود از ادله اثبات است بر دو نوع بوده یکی اقرار شفاهی و دوم اقرار کتبی؛ نوشته بدون امضاء ممکن است چنانچه حاوی اخباری علیه نویسنده باشد اقرار کتبی به حساب آید لیکن اصولاً در یک چنین وضعی سند که از جمله ادله اثبات است تلقی نمی شود اما اگر نوشته مورد نظر

۴۳. ربیعا اسکینی، همان، ص ۲۱.

۴۴. ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی (معاملات معوض - عقود تملیکی)، تهران، انتشارات شرکت انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا، چاپ ششم، ۱۳۷۴، ص ۹۲.

۴۵. عباس زراعت، همان، همان صفحه.

امضاء شود در این صورت سند خواهد بود هر چند مانعی ندارد که اقرار هم باشد لیکن استنباط از نظر غالب نویسندگان این است که سند ماهیتاً همان اقرار کتبی است و تفکیک اقرار کتبی از سند عملاً ثمره‌ای ندارد. جز این که سند اعم از اقرار کتبی است.

۶-۲-۱- تأثیر امضاء در سندیت نوشته

امضاء مرتبط با یک نوشته است و معمولاً در زیر نوشته گذاشته می‌شود. نوشته دو وضع دارد. یا توسط خود اشخاص ذی‌نفع و یا فرد دیگری تنظیم و تحریر می‌یابد این فرد ممکن است ماموری باشد که رسماً و طبق قانون صلاحیت تنظیم و تحریر دارد. در صورت اخیر نوشته رسمی است این نوشته‌ها پس از امضاء برای طرف دیگر و سایر اشخاص چه حقیقی چه حقوقی در صورتی که نوشته عادی باشد سند عادی^{۴۶} و در صورتی که نوشته رسمی باشد سند رسمی است. در اسناد رسمی امضاء مامورین تنظیم سند نیز ضروری است. قبلاً بیان شد که یک نوشته استثنائاً ممکن است بدون امضاء سندیت داشته باشد^{۴۷}. این نکته در مورد نوشته‌های عادی است. زیرا نوشته‌های رسمی حتماً باید به امضاء برسند لذا در صورتی که فاقد امضاء باشند سندیت نداشته و به نظر می‌رسد ارزش حقوقی و قضایی نداشته باشند^{۴۸}. در این مورد باید توجه داشت که نوشته‌های رسمی الزاماً سند رسمی نیستند بلکه چنین نوشته‌هایی پس از امضاء سند عادی خواهند بود. هر چند امضاء یا نوشته توسط مامورین رسمی اعم از دولتی یا غیردولتی (عمومی) به عمل آمده باشد زیرا تا زمانی که نوشته توسط ماموری که رسماً صلاحیت تنظیم را دارد تهیه و امضاء نشده باشد و به امضاء شخص یا اشخاص دخیل در نوشته نرسیده باشد سند رسمی نخواهد بود.

این که نوشته عادی بدون امضاء می‌تواند سندیت داشته باشد چند دلیل دارد. دلیل اول این که اصولاً این امر نه تنها مورد منع صریح مقنن قرار نگرفته بلکه حتی در یک

۴۶. در تعریف این اسناد در فرهنگ حقوقی CHARMANTIER چنین آمده است: «سند عادی سندی است که طرفین شخصاً تنظیم می‌کنند - به عنوان اشخاصی که مامور رسمی دولت نیستند - بدون دخالت مامورین تنظیم اسناد و امضای ایشان (تنظیم‌کنندگان سند) تنها عنصر لازم برای اعتبار سند است» Petit Dictionnaire die droit Par, A. Perraud - Charmantier, paris, 1957, p. 205

۴۷. عبدالله شمس، ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات دراک، چاپ پنجم، ۱۳۸۸، ص ۹۰.

۴۸. منوچهر طباطبایی مومنی، حقوق اداری، تهران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی،

چاپ نهم، ۱۳۸۳، ص ۲۸۳.

مورد (دفاتر تجاری) آن را پذیرفته است. طبق ماده ۱۴ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ دفاتر تجاری تاجر در امور تجارتی چنانچه مطابق ضوابط تنظیم شده باشد بی آن که امضاء تاجر مقابل را نیاز داشته باشد علیه او سندیت دارد. پس این که نوشته بدون امضاء سند باشد امر عجیب و غریبی نیست. البته در اینجا نص قانونی وجود دارد. جالب این که دفاتر تجاری نوشته عادی هستند و این با آن چیزی که در بالا در مورد سندیت نوشته‌های عادی (بدون امضاء) گفته شد مطابقت دارد.^{۴۹} البته سایر دفاتر تجاری تاجر نیز هر چند از دفاتر مذکور در ماده ۶ قانون تجارت نباشند و یا طبق مقررات تنظیم نشده باشند علیه تاجر قابل استناد خواهند بود معلوم است که در این موارد لزومی به امضاء مندرجات دفاتر نیست.^{۵۰}

دلیل دوم آن که در عقود ایجاب و قبول لفظی (شفاهی) و عملی وجود دارد. معلوم است که در این موارد نیازی به امضاء نیست. در اقرار شفاهی نیز همین امر صادق است خواه این اقرار نزد حاکم یا خارج از محکمه باشد حال آیا آن چه به صورت شفاهی (لفظی) می‌توانسته حجیت داشته باشد کتبی آن نمی‌تواند حجیت داشته باشد. آن هم در وضعی که لفظ کتبی یقین‌آوری بیشتری دارد.^{۵۱} به این ترتیب اگر نوشته عادی با قصد فعل و نتیجه نگاشته شده باشد سندیت خواهد داشت خصوصاً اگر که نوشته مزبور به خط فردی نوشته شده که علیه او به آن استناد شده باشد.

بعضی از حقوقدانان نیز همین نظر را دارند. به عقیده آن‌ها سند عادی امضاء نشده حجت نیست مگر این که قرائن و اوضاع و احوال مفید علم عادی دلالت کند که کاتب آن ملتزم به مدلول آن است.^{۵۲}

رویه قضایی هم دست‌کم در یک مورد چنین نظری را پذیرفته است به این نحو که در صورت تحقق صدور نامه از شخصی به شخص دیگر مفاد آن نامه علیه نویسنده

۴۹. «عملیات تجارتی مستلزم سرعت است و اغلب معاملات به وسیله تلفن یا سفارش‌های حضوری انجام می‌شود و اعتماد بین تجار یکی از وسایل توسعه و ترقی تجارت است به این جهت معاملات تجارتی تابع تشریفات معاملات مدنی نبوده و جز در موارد مهم قرارداد کتبی بین طرفین معامله امضاء نمی‌شود...» (حسن ستوده تهرانی، حقوق تجارت، جلد اول، تهران، انتشارات دادگستر، چاپ سوم، ۱۳۷۶، ص ۷۰).

۵۰. امیرحسین شیخ‌نیا، ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم، ۱۳۷۵، ص ۱۰۷.

۵۱. در مورد اقرار بودن امضاء رجوع کنید به: عباس زراعت، همان منبع، ص ۶۲۷.

۵۲. محمدجعفر جعفری لنگرودی، همان، ص ۷۳۷.

سندیت خواهد داشت ولو این که مهر یا امضایی از او در آن نباشد.^{۵۳}

۶-۲-۲- اصالت امضاء و قابلیت تعرض به آن

چنانچه امضاء، اثر انگشت و مهر نزد مامور رسمی دارای صلاحیت تنظیم سند زده شده باشد صاحب آن نمی تواند بگوید که این امضاء، اثر انگشت و یا مهر مربوط به من نیست و من آن را نزده‌ام و یا آن که فردی که امضاء، اثر انگشت و یا مهر منسوب به اوست آن را نزده است. اصطلاحاً گفته می‌شود که امضاء، اثر انگشت و یا مهر از جهت انتساب آن به صاحبش قابل انکار و تردید نیست. زیرا الحاق امضاء، اثر انگشت و یا مهر به نوشته در نزد سردفتر اسناد رسمی اماره مطلق قانونی تلقی شده که خلاف آن قابل اثبات نیست بر همین اساس است که مقنن انکار و تردید نسبت به امضاء ملحق به این نوشته‌ها را نمی‌پذیرد. امضاء یا اثر انگشت یا مهری که ملحق به نوشته‌های عادی است و الحاق آن توسط مامور دارای صلاحیت گواهی نشده از سوی کسی که امضاء، اثر انگشت یا مهر به او نسبت داده شده یا علیه او مورد استناد قرار گرفته قابل انکار و تردید است. در این صورت طرف مقابل باید برای صحت و اصالت امضاء، مهر و یا اثر انگشت و انتساب آن به صاحبش دلیل بیاورد و آن را ثابت کند.

البته چنین فردی می‌تواند به طرح ادعای جعل پرداخته و آن را اثبات کند. پس از ادعای جعل دیگر نمی‌توان انکار و تردید را مطرح کرد. در مورد اسناد رسمی تنها می‌توان مدعی جعل شد به این نحو که یا امضاء، مهر و اثر انگشت بر خلاف واقع ساخته یا زده شده است (جعل مادی) یا مفاد سند برخلاف واقع تنظیم شده است. (جعل مفادی یا معنوی)

نتایج

- ۱- امضاء به معنای خاص (دستینه) اثر مستقیم دست و یک عمل ارادی حقوقی (انشایی یا اخباری) است.
- ۲- امضاء به معنای خاص (دستینه) باید ارتباط مادی - معنوی با نوشته داشته باشد تا آن را به سند تبدیل کند و الزامی به نقش آن در ذیل نوشته نمی‌باشد.
- ۳- مهر و اثر انگشت معادل‌های قانونی امضاء به معنای خاص هستند و اصل در

۵۳. رأی تمیزی شماره ۲۷۵۲ مورخ ۱۳۱۸/۱۱/۱۲ شعبه سوم دیوان عالی کشور.

تخیر استفاده هر یک از آن‌ها به جای یکدیگر می‌باشد مگر این که دلیلی دال بر استفاده انحصاری یا ترتیبی و مشروط یکی به جای دیگری یا استفاده توأمان آن‌ها با هم باشد.

- ۴- امضاء صحیح و مؤثر دارای شرایط شکلی و ماهوی (قصد فعل و نتیجه) است.
- ۵- امضاء مبتنی بر اصول یکنواختی متعارف، دوام متعارف، امکان تغییر متعارف، امکان تعدد متعارف است.
- ۶- پاراف و امضای دیجیتالی اشکالی از امضای سنتی بوده و از ماهیت، شرایط و آثار یکسانی برخوردار هستند.
- ۷- امضاء به یک نوشته سندیت می‌بخشد. سند نیز از ادله اثبات دعوی است. البته گاه سند علاوه بر وجه اثباتی وجه ثبوتی هم پیدا می‌کند. در این صورت امضاء نیز چنین جوهی می‌یابد زیرا وجود سند با امضاء تکمیل می‌شود.
- ۸- استثنائاً بعضی از نوشته‌ها - مثل دفاتر الزامی تجاری موضوع ماده ۶ قانون تجار مصوب ۱۳۱۱ هـ ش. - بدون امضاء سند محسوب می‌شوند (البته با لحاظ شرایطی).
- ۹- در مورد این که اقرار کتبی همان سند است یا نه اظهارنظری دیده نشد در ظاهر باید انتظار داشت که این دو متفاوت از هم باشند نوشته بدون امضا ممکن است اقرار به حساب آید اما اصولاً سند محسوب نخواهد شد.
- ۱۰- اصولاً امضا (مهر و اثر انگشت) در تبدیل نوشته به سند موضوعیت دارند و رکن سند به حساب می‌آیند با این حال بعضی مطلق نوشته‌های بدون امضا را نیز با شرایطی سند تلقی می‌کنند.

منابع فارسی

- اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت (برات، سفته، ...)، تهران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ پنجم، ۱۳۷۹.
- بازگیر، یدالله، علل نقض آرای کیفری، تهران، انتشارات حقوقدان، چاپ اول، ۱۳۷۵.
- بوشاتو، گابریل، خط و شخصیت، ترجمه احمد یلدا، تهران، انتشارات کتابسرا، چاپ اول، ۱۳۶۴.
- بهرامی، بهرام، حقوق تجارت کاربردی، تهران، انتشارات نگاه‌بینه، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
- ثابت‌سعیدی، ارسلان، حقوق بازرگانی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ چهارم، ۱۳۸۶.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، تهران، انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ ششم، ۱۳۷۲.

- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، دایرةالمعارف حقوقی، ج اول، تهران، انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ چهارم، ۱۳۶۸.
- حسینی نژاد، حسینقلی، ادله اثبات دعوی، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۷۴.
- حسینی نیک، سیدحسین، احراز هویت و ابراز رضایت در تنظیم اسناد رسمی، پایگاه جامعه سردفتران و دفتریاران استان یزد.
- دمرجیلی، محمد و همکاران، قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی، تهران، انتشارات میثاق عدالت، چاپ اول، ۱۳۸۵.
- دولت‌شاهی، فتح‌الله، مقاله «تاریخچه امضاء و موقع آن در اسناد»، پایگاه اطلاع‌رسانی حقوق ایران، قابل دسترسی در www.ric.shaaparak.com.
- زراعت، عباس، آیین دادرسی مدنی در نظم حقوقی ایران، تهران، انتشارات خط سوم، چاپ دوم، ۱۳۸۴.
- ساسان‌نژاد، امیرحوشنگ، مجموعه کامل قوانین و مقررات چک، چاپ چهارم، تهران، انتشارات فردوسی، چاپ چهارم، ۱۳۷۸.
- ستوده تهرانی، حسن، حقوق تجارت، جلد اول، تهران، انتشارات دادگستر، چاپ سوم، ۱۳۷۶.
- شمس، عبدالله، آیین دادرسی مدنی جلد سوم، تهران، انتشارات دراک، چاپ چهارم، ۱۳۸۴.
- شمس، عبدالله، ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات دراک، چاپ پنجم، ۱۳۸۸.
- شیخ‌نیا، امیرحسین، ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم، ۱۳۷۵.
- صدرزاده افشار، سید محسن، ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- طباطبایی موتمنی، منوچهر، حقوق اداری، تهران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، چاپ نهم، ۱۳۸۳.
- فخاری، امیرحسین، مقاله «مسئولیت امضاءکنندگان اسناد تجاری»، مجله تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق‌دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴، شماره‌های ۱۶ و ۱۷.
- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی - معاملات معوض - عقود تملیکی، تهران، انتشارات شرکت انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا، چاپ ششم، ۱۳۷۴.
- کیائی، کریم، حقوق بازرگانی، جلد اول، تهران، بدون ذکر نام انتشارات، بدون ذکر نوبت چاپ، ۱۳۵۰.
- کی‌نیا، محمد، امضاء الکترونیک، تهران، انتشارات میزان، چاپ اول، ۱۳۸۸.
- مظاهری، رسول و ناظم، علی‌رضا، مقاله «ماهیت و آثار امضاء الکترونیکی در حقوق ایران و مقررات آنستیرال»، ماهنامه کانون سردفتران اسناد رسمی، شماره ۸۶.
- میرمحمد صادقی، حسین، جرایم علیه اموال و مالکیت، چاپ سوم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۷۸.
- Dauriac, L, La signature, These de doctorat, universit e Pantheon – Assas (paris11), 1997, nos 102 ets.
- Le dictionnarire LAROUSSE, edition 2004.
- Petit Dictionnaire die droit par, A. perraud-charmantier. paris. 1957.

Signature in the Law of Iran

Nader POURARSHAD (Ph. D.)

In law, signature has multiple meanings and functions. One of these meanings implies a sign representing the identity of its holder and establishing the validity of the signed document. In considering a document as a proof for a claim, the legislator resorts to the indispensable role of signature. Broadly speaking, signature has always been used to denote either of the two following meanings. While the general meaning includes such things as fingerprint and seal, the specialized meaning refers to the movement of hand to draw a sign. With reference to statute law, legal procedure, and legal doctrine of Iran, the present article deals with the definition, nature, history, elements, conditions, and consequences of signature in the specialized sense.

Keywords: signature; seal; fingerprint; document.